

ANDRZEJ PODGÓRSKI

PASSIVUM I ORZECZENIA TYPU *JEDZONO, PITO*
W TEKSTACH Z 2. POŁOWY XVI W.

Konstrukcje, o których będę pisał, od dawna interesują badaczy. Wystarczy przeczytać prace H. Oesterreichera¹, S. Szobera², Z. Klemensiewicza³, H. Konecznej⁴, A.M. Lewickiego⁵, G.Y. Shevelova⁶ i T. Brajerskiego⁷, aby zorientować się w problematyce tych formacji.

Na ogół gramatycy są zgodni co do tego, że pełnią one dzisiaj funkcję czynnych orzeczeń w zdaniach bezpodmiotowych, jednakże są i tacy, np. Shevelov, którzy uważają je za bierne. Zgoda panuje także odnośnie do pochodzenia tych formacji, które były pierwotnie przymiotnikowymi imiesłowami biernymi czasu przeszłego deklinacji rzeczownikowej w formie nominatiwu sing. neutr. Zdania są podzielone, jeżeli chodzi o sposób i czas przejścia tych pierwotnie biernych konstrukcji w czynne. Powszechnie sądzi się, że zdania typu *Zaorano pole.*, w których podmiotem był rzeczownik rodzaju nijakiego, pierwsze zmieniły swoje znaczenie z biernego na czynne i one wpłynęły na zachwianie znaczenia w zdaniach typu *Czerpano wodę.*, a w rezultacie ich uaktywnienie. Zmiana taka była możliwa, bowiem podmioty tych biernych zdań miały formę mianownika równą biernikowi. Łatwo zatem mogło dojść do tego, że zaczęto podmioty te uważać za dopełnienia, a całe zdania za czynne. Temu pogładowi sprzeciwia się Brajerski, który uważa, że nie zdania typu *Zamknięto okno.* wpłynęły na powstanie czynnych zdań typu *Podano herbatę.*, lecz przeciwnie — zdania typu *Podano herbatę.* wywołały zamieszanie wśród zdań typu *Zamknięto okno.*

¹ *Imiesłów bierny w języku polskim.* Kraków 1926.

² *Gramatyka języka polskiego.* Wyd. 12. Warszawa 1962 s. 326.

³ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk. *Gramatyka historyczna języka polskiego.* Warszawa 1955 s. 432-435.

⁴ *O budowie zdania Imćpana Paskowego słów kilkoro.* „Poradnik Językowy” 1956 nr 9 s. 345-356.

⁵ *Geneza struktur typu „podano herbatę”.* „Poradnik Językowy” 1966 nr 5 s. 203-207.

⁶ *Orzeczenia bezpodmiotowe odimiesłowowe na -no, -to w języku polskim przed rokiem 1450.* „Slavia Orientalis” 17:1968 nr 3 s. 387-393.

⁷ *W sprawie polskiego „imiesłowu biernego przysłówkowego”.* „Poradnik Językowy” 1975 nr 3 s. 115-127. Zob. także artykuł tegoż autora drukowany w niniejszym numerze RH s. 5-36, zatytułowany *O orzeczeniach typu jedzono i pito.* Za udostępnienie maszynopisu tej pracy gorąco dziękuję Profesorowi Drowi T. Brajerskiemu.

Problem ten będę badał w niniejszej pracy⁸. Okres (2. połowa XVI w.) wybrałem nieprzypadkowo, bowiem wielu badaczy twierdzi, iż formacje na *-(o)no*, *-to* zmieniły swe znaczenie na czynne w XVII w. Warto zatem przyjrzeć się, jaka sytuacja panowała nieco wcześniej. Ponieważ żaden z badaczy nie porównywał sposobu tworzenia zdań w stronie biernej ze sposobem tworzenia zdań na *-(o)no*, *-to*, spróbuję to uczynić. Porównanie takie pozwoli mi określić czynność lub bierność badanych formacji, a także odpowiedzieć na pytanie, który typ zdań zapoczątkował proces ich uaktywnienia.

Przy tej konfrontacji będę brał pod uwagę zarówno te przypadki strony biernej, w których orzecznik występuje w deklinacji rzeczownikowej, jak i te, w których orzecznik występuje w deklinacji zaimkowej. Interesować mnie będzie także to, czy w zdaniach tych występuje łącznik, czy też nie. W staropolszczyźnie imiesłów pełniący w zdaniu funkcję orzecznika występuje zazwyczaj w deklinacji rzeczownikowej (niezłożonej), zaś pełniący funkcję przydawki — w deklinacji zaimkowej (złożonej). W moim materiale znajduję potwierdzenie tej zasady, ale zauważam, że imiesłów w funkcji orzecznika coraz częściej występuje w deklinacji zaimkowej.

Ponieważ materiał jest zbyt obszerny ograniczam, się do przedstawienia po kilka przykładów z każdej grupy zdań, resztę zaś przedstawiam w tabeli. Przechodzę zatem do przedstawienia tego materiału.

I

SINGULARIS, RODZAJ MĘSKI

A. Łącznik *jest*

Deklinacja rzeczownikowa: (1) A jeśli pozwolą prawdziwie onego fundamentu, na którym *zbudowan jest* Kościół Krystusow [...] tedyć ten Bog Istność [...] musi upaść. Roż 14/34; (2) [...] bo nie tylko człowiek [...] *dan jest* nam. Roż 25/36; (3) Jednego [Boga], który imieniem jednego Boga *jest nazwan*, tho jest Bog Oćiec. Roż 14/37; (4) Poniekąd też *rzeczon jest* być Bog Trojaki, gdyż [...] ani Oćiec jest Trojaki, ani Syn jego. Roż 31/47; (5) Także jeszcze Krystus *rzeczon jest* Zbawicielem. Roż 10/50; (6) [...] tak też i Syn Boży z Boga prawdziwego *zniszczon jest*. Roż 6/68; (7) A jako Adam, kthory naprzód sam *nazwan jest* człowiekiem, nie objął inszym ludziom [...] aby oni nie byli ludźmi. Roż 7/105; (8) Wiemy to, że stary on nasz człowiek pospołu *jest* s nim *ukrzyżowan* [...] Śm 22/52 itd. (razem 38 zapisów).

⁸ W pracy tej korzystam z pozycji: Grzegorz Paweł z Brzezin. *O różnicach terazniejszych*. Oprac. K. Górski i W. Kuraszkiewicz. Wrocław 1954 (skrót Roż); Grzegorz Paweł z Brzezin. *O prawdziwej śmierci*. Oprac. K. Górski i W. Kuraszkiewicz. Wrocław 1954 (skrót Śm); S.F. Klonowic. *Worek Judaszow*. Oprac. K. Budzyk i A. Obrębska-Jabłońska. Wrocław 1960 (skrót Wor).

Deklinacja zaimkowa: (9) [...] Krwią Bożą *kupiony jest* albo *nabythy* Kościół [...] Roż 5/50; (10) A jednak nie *wylączony jest* Duch S. Roż 7/51; (11) Abowiem then Bog Istność ani urodził, ani *jest urodzony*, ani pochodzi — nie ma thedy Pośrednika. Roż 2/68; (12) Czasem Ociec nie jest Bogiem, bo sam od siebie punktem *jest oddzielony*. Roż 33/83; (13) [...] gdzie jeden Bog Ociec, kthory sam z siebie Bogiem [...] i jednorodzony Syn jego [...] *jest dawno zaprzany* albo *zarzucony*. Roż 3/85; (14) [...] abowiem [Krystus] z Boga *urodzony jest*, jako i człowiek *jest* z człowieka *urodzony* [...] Roż 14/104; (15) Żywoth nasz *zachowany jest* s Krystusem w Bogu. Śm 14/77; (16) Prawo jak modła i szum *jest* sprawiedliwości, statecznie *wyciągniony* bez wszelkiej krzywości. Wor 9/212 itd. (razem 32 zapisy).

B. Łącznik *bywa*

Deklinacja rzeczownikowa: (17) [...] mówią, że jednym Bogiem Ojcem *wylączon bywa* od Bostwa Syn, gdyż my w tym zwłaszcza usiłujemy, że jednym Bogiem Ojcem *bywa wywyższon* Syn Boży. Roż 4/48; (18) [...] albo ze trzemi personami jeden jeszcze tam *bywa wierzon*. Roż 25/88; (19) Jako też i pod nazwiskiem Boga Istności szatan *bywa chwalon* [...] Roż 19/93; (20) [...] kiedy jusz doskonale on złośliwy człowiek stary *zepsowan bywa* [...] Śm 14/68; (21) A Bog jest Duch i Duchem *bywa chwalon*. Śm 18/86; (22) Jest też taki występek, repetundas zową, gdy kto *bywa* godnością *uczczon* urzędową. Wor 35/114 itd. (razem 20 zapisów).

Deklinacja zaimkowa: (23) A gdy thak pismo jednego człowieka jakoby na dwoje dzieli, przez to się rozumie, iż niezaras *bywa* człowiek *odrodzony* we wszystkich [...] Śm 23/65.

C. Łącznik *był*

Deklinacja rzeczownikowa: (24) Thakże, gdy ono *był zwan* Mistrzem dobrym Krystus. Roż 21/50; (25) Kalwin powieda, że Krystus z Aniołmi *był widzian*. Roż 32/91; (26) Na koniec jakby *był* wszech nagorszym, Barabasz łotr *był* mu *przełożon* [...] Roż 25/98; (27) Bo mowi [Łukasz]: Łazarz umarł i *był odniesion* od Angiołow na łono Abraamowe, pothym zaś umarł Bogacz i *pogrzebion był* [...] Śm. 3/90; (28) A *był* przed tym i prorokom niektórym swego czasu *udzielan* [duch] od Boga [...] Śm 7/98; (29) Że go takim sposobem karano na rynku, jak *był karan* [...] Metius Tuffetius [...] Wor 36/143 itd. (razem 18 zapisów).

Deklinacja zaimkowa: (30) Ale z tych trzech [...] Jeden Bog Trojaki *był zlany*, kthory ani Ojcem jest [...] ani ma Syna. Roż 5/75; (31) A także mnimanie dawasz nam o tobie, że czwartego wyznawasz, który nie urodził, ani *był urodzonym*, ani stąd pochodził. Roż 15/119; (32) [...] taki,] coby ani inszego z siebie nie urodził, ani *był urodzonym*, ani też pochodził od drugiego. Roż 22/120; (33) Rozwała go [...] ukrzyżowany Krystus Pan, który od wszech dotąd *był nieznan*. Śm 22/26; (34) Thak, gdy ono Eatichus spadł s trzeciego pięthra i *wzięty był* umarły, położył się na nim Paweł [...] Śm 23/59; (35) Livius Salinator z Radziectwa złożony *Był* też tymże występkiem srodze *zatrwożony*. Wor 25/115; (36) Lecz Cicero wymowny dał mu rok zawity: *Zaczym też był* on Verres od senatu *zmyty*. Wor 19/116; (37) Lecz

zacny Bohaterz do brony, Gdzie dobytek opoką srogą zawalony był długi czas, łamał drzwi [...] jak lew rozgniewany. Wor 3/129.

D. Łącznik *bywał*

Deklinacja rzeczownikowa: (38) Kto sztuką abo kupnem na urzędy wchodził [...] ten *bywał* prawnie *karan* od Rzymianow onych. Wor 5/113.

E. Łącznik *będzie*

Deklinacja rzeczownikowa: (39) [...] abo gdy mu [Bogu] *będzie przyłączon* Pośrzednik, przez ktorego on wszystko uczynił. Roż 13/39; (40) [...] jeśli jedynym Bogiem jest Bog Oćiec, tedyć Syn *będzie wyłączon* od Bostwa [...] Roż 20/48; (41) [...] a więc już *wyłączon będzie* [Syn] od tej chwały. Roż 18/51; (42) A gdyć *obalon będzie* jeden Bog Oćiec, tedyć już i Syn Boży Bog z Boga nie może być. Roż 16/61; (43) A czci wszędzie, gdzie wejrzysz po prostu pismo mowi, jako człowiek umiera i jako zmarłych *wzbudzon będzie* [...] Śm 5/33; (44) [...] a gdy on [Pan] jesth po prawej mej stronie, nie *będe wzruszon*. Śm 11/57; (45) Przez takie umartwienie i staranie Krystusowe on że człowiek [...] *będzie zachowan* od wiecznego potępienia. Śm 16/95; (46) [Złoczyńca] *Będzie męczon* tak długo [...] aż się niepłochy urząd jasnej rzeczy dowie. Wor 21/159.

Deklinacja zaimkowa: (47) [...] tedyć wedle jego wyvodu *wyłączony będzie od* Bostwa on jedyny Bog Ociec. Roż 24/48; (48) *Wyłączony będzie* i Ociec i Syn, bo żaden z tych nie jest Trojaki. Roż 28/48; (49) [...] a gdy mowi Krystus [...] to się rozumie o pewnym położeniu żywota ich w Panu, który im *przywrocony będzie*, choć teras istotnie nie jest [...] Śm 25/36; (50) Już tam nie *będzie chłostą karany* brzożową [...] Wor 1/156.

F. Tryb warunkowy

Deklinacja rzeczownikowa: (51) [...] ani od chwały, ani od mądrości nie wyłączon jest Krystus [...] ktorego chce Oćiec, *aby był czcon*. Roż 29/51; (52) Bo to jest żywot wieczny, *aby był zwan* sam jeden prawdziwy Bog Oćiec i Krystus od niego posłany [...] Roż 3/64; (53) [...] trzeba się pilnie starać, *aby* ten fundament od Antykrystowych sprośności i zmyślonych Bogow *był oczyszcion*, a potym, *aby* z kamienia słowa Bożego *był zbudowan* [...] Roż 31/70; (54) [...] *jesliby był wierzon* jeden Bog Oćiec, z ktorego wszystko [...] Roż 26/76; (55) Poduszczać i mowi rozum z filozofią, *aby* Krystus nie *był zwan* za Syna Bożego [...] Roż 15/98; (56) [...] pokazał się [Bog] potym w Personie Syna Swego, *aby* [...] *był zwan* Ojcem Krystusowym. Roż 23/101; (57) Juściem ja osądził, *aby* ten [...] *był podan* szatanowi na zginienie ciała, *aby* duch *był zachowan* w dzień on pana Jezusow. Śm 1/95 itd. (razem 15 zapisów).

Deklinacja zaimkowa: (58) Nie mogą thedy być Sabellianmi, którzy Trzech wyznają, a nie jednego, *ktoryby był* ze trzech *złożony* abo kiedy *wydzielony* [...] Roż 16/116; (59) *Żeby* [...] patrzył na wsze strony, *żeby* on pierwej postrzegł

niż *był postrzeżony*. Wor 9/85; (60) *Aż [...] poradził [...] Izraelitom, Żeby Josef przedany był Izmaelitom*. Wor 22/139.

G. Tryb rozkazujący

Deklinacja zaimkowa: (61) *Serce zwierzęce niech mu będzie dano, a bestiom niech będzie przypodobany*. Śm 1/63.

H. Imiesłów na -ąc w funkcji łącznika

Deklinacja rzeczownikowa: (62) *Tak niekiedy pokonał onego Datana, który w pychę podniesion będąc od szatana, wyrwał się w Aaronow sobie niezlecony urząd*; Wor 17/103.

Deklinacja zaimkowa: (63) *Prosimy Cię [...] abyś ty będąc tą prostotą [...] obrażony, nie zbraniał się tego czytać [...] Roż 8/27; (64) [...] będąc słany w niskość świata tego, wziął na się ludzkie ciało z Panny [...] Roż 21/129; (65) [Rycerz] jawnie ją [wojnę] ogłosi, będąc w czym ukrzywdzony*. Wor 8/140; (66) *Już sługa, poduszczony będąc od szatana, uczyni się dziedzicem*; Wor 32/195.

I. Łącznik w bezokoliczniku

Deklinacja rzeczownikowa: (67) *A gdy to obalili, tedy i Syn Boży [...] nie może być poznany*. Roż 4/47; (68) *[...] także też i Krystus [...] był zniszczony tak, iż teraz nie może być nalezion*. Roż 12/55; (69) *Naprzód musiał być obalony fundament od szatana, [...] aby Kościół [...] był wywrocon*. Roż 9/68; (70) *Jeden Bog nasz [...] chce być wzywany i chwaloń zawsze przez Syna swego [...] Roż 9/107; (71) A on Bog [...] ktorego nie znali Ojcowie naszymy [...] ma być rozumian*. Roż 8/118 itd. (razem 12 zapisów).

Deklinacja zaimkowa: (72) *Bog Istność nic thego nie ma, ani może być tym rzeczony [...] Roż 31/68; (73) [Rozum] ma zaistne słowem Bożym być pojmany*. Roż 7/98; (74) *[...] gdyby się podobało słowo Boże abo Syn miał być wyłączony od urzędu Pośrednika [...] Roż 32/109; (75) I cożby to za sprawiedliwość nie uczyniwszy nic złego, a thak oto dla kogo być od Boga potępionym?* Śm 12/30 itd. (razem 8 zapisów).

J. Brak łącznika

Deklinacja rzeczownikowa: (76) *Syn Boży wcielony widzian*. Roż 29/94; (77) *Oćiec rzeczony jednym i samym Bogiem*. Roż marg./104; (78) *Przez jedno stał się Bog człowiekiem [...] przez drugie Chrystus zdradzon, pojman, ukrzyżowan i umarł*. Wor 18/64; (79) *[Pleminijus] Pojman i osądzon i umarł w ciemnicy*. Wor 25/100; (80) *[...] radem temu, żem od niej wyrwan i dzięki czynię Panu mojemu*. Roż 29/101.

Deklinacja zaimkowa: (81) *Ja — mówi Paweł — ściśniony z obydwu stron*. Śm 11/66⁹; (82) *Praetor cum imperio od Rzymian posłany, więc co weźmie od kogo, zmawia na Rzymiany*. Wor 13/116; (83) *Dziewiąty i dziesiąty księżyc przyzwoity połogom; dwunasty już skąd inąd nabyty*. Wor 25/207.

⁹ U Wujka mamy: I jestem ściśnion ze dwu stron (z łącznikiem i orzecznikiem w deklinacji rzeczownikowej).

Przedstawiony materiał należałoby uzupełnić konstrukcjami a.c.i.: (84) [...] a nie chce, aby nauce jego wierzone, jesliby ona nie była nauką Boga Ojca, od którego się świadczy *być posłanem*[!] Roż 10/41; (85) [...] od którego [Ojca] się być *posłanym*, wolę też jego czynić i Pośrednikiem być, Krystus Pan często pokazywał. Roż 6/59.

Zapisy te wyraźnie wskazują na fakt, że obok orzecznika imiesłowowego w deklinacji rzeczownikowej pojawia się orzecznik imiesłowowy w deklinacji zaimkowej. Zasadniczych różnic w tworzeniu strony biernej nie ma. Występują na ogół te same formy słowa *być* (lub *bywać*), połączone z imiesłowem biernym. Klonowicz używa strony biernej bardzo rzadko, więcej natomiast zapisów znalazłem u Grzegorza Pawła z Brzezin. W badanym materiale nie znalazłem przykładów z biernym orzecznikiem deklinacji rzeczownikowej rodzaju męskiego w trybie rozkazującym typu *Bądź pochwalon!* czy *Niech będzie pochwalon!* Nie występują jeszcze formacje z łącznikiem *zostać*, który pojawi się dopiero w 2. połowie XVII w.¹⁰ Stosunkowo mało zanotowałem zapisów z elipsą łącznika.

Jeżeli chodzi o orzeczniki imiesłowowe w deklinacji złożonej, trzeba stwierdzić, iż na ogół występują w formie nom. sg. masc.; zdarzają się jednak wypadki użycia tego orzecznika w instr. sg. masc.¹¹ Przedstawiona tutaj strona bierna jest zarówno rezultatywno-stanowa, jak i czynnościowa.

SINGULARIS, RODZAJ ŻEŃSKI

Ubogo przedstawia się materiał dotyczący strony biernej na rodzaj żeński. I tutaj spotkać można orzeczniki imiesłowowe bierne w deklinacji rzeczownikowej i zaimkowej. W badanych tekstach konsekwentnie są odróżniane długie i krótkie samogłoski *a*: *á* oznacza *a* krótkie, zaś *a* — *a* długie. Przechodzę zatem do przedstawienia zapisów:

A. Łącznik *jest*

Deklinacja rzeczownikowa: (86) Thedyć dopiero ich jeden Trojaki, abo jeden Istność Bog, która ani urodziła, ani *urodzoną jest* [...] będzie za Boga chwalona. Roż 32/45; (87) [...] czasem Istność *rzeczoną jest* być inszą rzeczą niż Persony [...] Roż 29/83; (88) [...] kłatwa nie tylko ludziom, ale i Aniołom od Pawła *jest położoną* [...] Roż 19/94; (89) Toć jest prawdziwa Trojca, bo z pisma świętego *wzięta jest* [...] Roż 16/130; (90) [...] na ostatek *odłożoną mi jest* Korona sprawiedliwości, którą mi odda Pan [...] Śm 24/69; (90) Sama thedy tha osthathnia modlitwa krwią *zapieczętowaną jest* i będzie na świadectwo złym, upornym ludziom [...] Śm 12/76 itd. (razem 9 zapisów).

¹⁰ Por. T. Brajerski. *O polskiej stronie biernej*. W: *Symbolae Polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski*. Wrocław 1972 s. 38.

¹¹ Tę chwiejność dawno zauważyli badacze. Por. Z. Klemensiewicz. *Orzecznik przy formie osobowej słowa „być”*. „Prace Filologiczne” 11:1927 s. 123-181.

Deklinacja zaimkowa: (92) Naprzód obaczają go względem Istności [...] bo Bog Istność ani rodzi, ani *urodzona jest*. Roż 13/109; (93) [...] przeto dusza *jest* skażoną i *potępiona*, iż w ciele skażonym i potępionym *jest* jakoby *zanurzona*. Śm 10/30; (94) [...] naostatek *odłożona* mi *jest* Korona Sprawiedliwości, którą mi od-
da Pan, Sędzia sprawiedliwy w on dzień. Śm 5/44; (95) Gdy tę naukę, korać tu w przod *jest* *podana* zrozumiesz i obaczysz [...] przy niej zostaniesz [...] Śm 7/99.

B. Łącznik *bywa*

Deklinacja rzeczownikowa: (96) [...] ani *bywa rościęta* jedność natury [...] Roż 27/103; (97) Nie *bywa* też *rościęta* thaż natura, jeśli Bog Ociec wszystko przez Syna czyni, a nie Syn przez Ojca. Roż 30/103; (98) Zmartwychwsthanie [...] za małą rzecz będzie stało, jeśli dusza ściała do żywota, do chwały i zapłaty *bywa* pirwej *wzięta*. Śm 27/30; (99) [...] z jego wiadomością nie *bywa* mu [rzecz] *dana*. Wor 29/87; (100) Bo jeśli dusza jaka od Boga *bywa stworzona* albo wlana w ciało [...] jakożby miało na nie spaść skażenie ono przyrodzenia [...] Śm 27/29.

Deklinacja zaimkowa: (101) Bo jeśli dusza jaka od Boga *bywa stworzona* albo *wlana* w ciało [...] jakożby miało spaść skażenie ono przyrodzenia [...] Śm 27/29; (102) Moc moja w krewkościach *bywa wykonana*. Śm 7/89; (103) Tak też *bywa* sprawiedliwość święta [...] na lotry *napięta*. Wor 13/213.

C. Łącznik *będzie*

Deklinacja rzeczownikowa: (104) [Istność Bog] *będzie* za Boga *chwalona*. Roż 2/46; (105) [...] o czym acz *będzie* niżej szeroko *dana* nauka. Śm 3/51; (106) [...] tedy musiał mowić, iż ta dusza nie *będzie zbawiona* aż w dzień Pana Krystusow [...] Roż 21/95; (107) Sama thedy tha osthania modlitwa krwią *zapieczętowaná* jest i *będzie* na świadectwo złym, upornym ludziom [...] Śm 12/76.

D. Tryb warunkowy

Deklinacja rzeczownikowa: (108) [...] *aby* pod tą pokrywką rozumkow ludzkich [...] prosthá prawda Boża *była wywroconá*. Roż 27/64.

E. Łącznik w bezokoliczniku

Deklinacja rzeczownikowa: (109) [Rozum] ma zaisthe słowem Bożym być pojmany, a nie rozumem prawda ma *być przewroconá*. Roż 7/98; (110) Bspieczniej tedy od Kaifasza, Szathana i Rycerza może *być uczoná* wiara o Jednym Bogu Ojcu i o Jednym Synu jego Jezusie Krystusie, niżeli od [...] Sofistow [...] Roż 25/108; (111) [...] ktorego też człowieka zowie pismo [...] Duszą, która od człowieka *zabitá* być nie może. Śm 23/63.

F. Brak łącznika

Deklinacja rzeczownikowa: (112) Ołtarze obnażone, dzwonicza *odartá*, Barzo się pochylila, stoi nie podparta. Wor 29/179.

Nie zanotowałem więc, jeżeli chodzi o deklinację rzeczownikową, form z łącznikiem *być* lub *bywać* w czasie przeszłym; nie było też form z trybem rozkazującym czy z imiesłowem na *-qc*. W zapisach z deklinacją zaimkową brakowało zaś form

z łącznikiem w czasie przeszłym i przyszłym, form z trybem rozkazującym i warunkowym oraz z imiesłowem na *-qc*; nie wystąpił też bezokolicznik w funkcji łącznika. W zapisach 90 i 101 są obok siebie formy imiesłowu w deklinacji prostej i złożonej. Fakt ten wyraźnie wskazuje na mieszanie się tych dwóch typów deklinacji w zdaniu. Imiesłów *odłożona (-á)* pojawia się trzykrotnie, przy czym dwa razy jest *-á*, raz zaś *-a*. Czy jest to przeoczenie wydawcy, czy też mamy do czynienia z mieszaniem się tych dwóch postaci imiesłowu? Zbyt skąpy materiał nie pozwala, niestety, na wyciągnięcie daleko idących wniosków.

PLURALIS, RODZAJ MĘSKOOSOBOWY

W omawianych tekstach spotkać można dwa rodzaje liczby mnogiej: męskosobowy i żeńsko-rzeczowy. Zacytuję tylko część materiału, bowiem zasadniczych różnic w budowaniu strony biernej nie ma. Zaznaczę może na wstępie, że nie zanotowałem przykładów strony biernej z rzeczownikami zwierzęcymi typu *Orłowie są (bywają, byli itd.) zabici.*, chociaż sporadycznie występują jeszcze formy nominatiwu pl. rzeczowników zwierzęcych z końcówką *-owie*, a nawet *-y (robaczy. Śm 22/33)*.

A. Łącznik *są (jesteśmy)*

(113) W wzywaniu też abo w postępowaniu przez wiarę trzej *są położeni* [...] Roż 12/30; (114) [Sprawiedliwi ludzie] choć przed ludźmi *są męczeni*, wszakże nadzieja ich pełna jest nieśmiertelności. Śm 3/54; (115) My wiemy, iż *jesthesmy przeniesieni* s śmierci do żywota [...] Śm 18/75; (116) Mowili też [przodkowie] „Dziecie!”, dlatego też od Greków *nazwani są* Getae. Wor 7/184 itd. (razem 9 zapisów).

B. Łącznik *bywają (bywacie)*

(117) Ale, iż i ty rzeczy nic nie pomogły z żywota, przeto do Cysca ostatniego lekarstwa [ludzie] *bywają odsyłani*. Roż 23/56; (118) A jeśli duchem *bywacie wiedzeni*, nie jesteście pod Zakonem [...] Śm 16/64; (119) I ogniem też to każą praktycy borowi, Jak *bywają karani* świętokrajcy owi. Wor 36/103 itd. (razem 5 zapisów).

C. Łącznik *byli*

(120) Tamże mowi jeden z onych złoczyńców, co *byli obieszani* [...] Śm 21/70; (121) [...] widziałem pod ołtarzem dusze tych, którzy *zabici byli* dla słowa Bożego i dla świadectwa, ktorego bronili [...] Śm 5/92; (122) [...] abowiem Mojżesz i Heliasz *ukazani byli* im od Pana [...] Śm 2/94.

D. Łącznik *będą (będziemy)*

(123) Gdysz wszyscy *postawieni będziemy* przed stolicą Krystusową, a każdy znas za się liczbą da Bogu. Śm 25/44; (124) [Niezbożni] zaś w ciała *przyobleczeni będą*, aby w cielech cierpieli. Śm 2/47; (125) [...] gdy wierni *będą wyjęci* stych nędz i kłopotow swych, z grzechów i s śmierci [...] Śm 2/73.

E. Tryb warunkowy

(126) [...] strzeżmy się, *abychmy* nie *byli zwiedzeni* przez filozofią, ktorej się każe strzedz Apostoł. Roż 12/110; (127) *Gdzieby* dwa abo thrzej *byli zgromadzeni* w imię

moje, tam ja jestem w pośrodku ich. Śm 11/68; (128) Nie mniмайmy, *aby* Here-tykowie [...] łatwiej *mogli być zwyciężeni* [...] Roż 20/92; (129) [...] nie masz pod Niebem inszego miana, przez *ktorebysmy mieli być zbawieni*. Roż 11/50 itd. (razem 6 zapisów).

F. Łącznik w bezokoliczniku

(130) Krystus wzbudzony rozkazał zwolennikom, aby czekali obiecania ojcowskiego Ducha S., ktorem mieli *być krzczeni*. Roż 1/144; (131) [...] i powiedziano im, [...] ażeby się też napełnili towarzysze ich i bracia ich, którzy mają *być zabici* jako i oni. Śm 12/92.

Nie znalazłem ani jednej konstrukcji z trybem rozkazującym, z imiesłowem na *-ąc*, a także konstrukcji bez łącznika. Jak widać z przedstawionych zapisów, obok starych aorystycznych form (zapis 126) istnieją także nowotworowe formy pochodzenia małopolskiego (zapis 129). W zapisach z trybem warunkowym pojawiają się czasowniki modalne, które przyjmują formę łącznika *być*, zaś sam łącznik występuje w bezokoliczniku.

PLURALIS, RODZAJ ŻEŃSKO-RZECZOWY

Bierne orzeczenia liczby mnogiej na rodzaj żeńsko-rzeczowy przedstawiają się podobnie jak dzisiejsze. Orzecznik imiesłowowy bierny występuje przede wszystkim w odmianie zaimkowej. Znalazłem tylko jeden zapis, w którym orzecznik ten występuje w deklinacji rzeczownikowej: (132) [...] acz odpusty [...] cudnemi pokrywkami [...] *były broniony* od mnogich. Roż 32/92.

Pozostałe formacje bierne mają już dzisiejszą końcówkę *-e*:

A. Łącznik *są*

(133) [...] bo nie przez człowieka tylko abo przez personę tylko *stworzone są* wszystkie rzeczy [...] Roż 5/45; (314) [...] i owszem ani Aniołów, ani rzeczy wszystkich stworzonych nie wylącza, ktore z rozsądku samego Boga dobrze *są uczynione*. Roż 26/50; (135) [...] i owszem niewylącza i Ducha S., w którym wszystkie rzeczy *stworzone są* i bywają zachowane. Roż 33/50; (136) Bo żadnemu nie *są odpuszczone* grzechy przez Krysthusa [...] Roż 5/67; (137) Gdy klinoty kościelne dobrze *są schowane*, Więc przed kościołem łupi słupki okowane. Wor 11/101 itd. (razem 14 zapisów).

B. Łącznik *bywają*

(138) [...] i owszem niewylącza i Ducha S., w którym wszystkie rzeczy stworzone są i *bywają zachowane*. Roż 33/50.

C. Łącznik *były*

(139) [...] tajemnice skryte, *byłyć*, acz wprawdzie jednak, tym Tytułem *pstrzone*, teras obcze wyskupszy piorka poznać wrone. Śm 8/26; (140) Umiłowałeś ty mnie przed tym niż jeszcze *były założone* fundamenty świata. Śm 4/78.

D. Łącznik *będą*

(141) Szukajcie sprawiedliwości jego, a wszystkie rzeczy *będą* wam *przydane*.
Wor 21/67.

E. Tryb warunkowy

(142) Jako też dopuszcza, *aby* obrazy Krystusowe *były malowane* [...] Roż 28/59;
(143) A żaden niechaj nie rozumie, *aby* dusze natychmiast po śmierci *sądzone by-
ły* [...] Śm 3/47; (144) Bo potrzeba [...] *aby* ostatki grzechu *były zepsowane* [...] Śm 3/75.

F. Łącznik w bezokoliczniku

(145) [...] ktore rzeczy nie mogą *być* nigdy *zniszczone*, ani jakiej personie [...] nie mogą służyć. Roż 5/40; (146) Ale, iż by miejsca żadną miarą nie mogą *być ciągnione* do jakich dusz. Śm 25/66.

G. Brak łącznika

(147) Dojmy Rzeczpospolitą! Rzeźmy złote grona! Wszak bogata winnica, *na-
brane* wymiona! Wor 1/108; (148) Ale gdy Bog łaskaw, już niebo miedziane, Zie-
mia będzie żelazna, pola nie *odziane*. Wor 11/239.

Grzegorz Paweł używa także czasu przeszłego z czasownikiem *mieć* w funkcji łącznika: (149) Ktorego [Antykrysta] fałsze, zdrady tu *jusz masz odkryte* [...] Śm 7/26.

W badanym materiale nie spotkałem zapisów z imiesłowem na *-ac*, a także z trybem rozkazującym.

*

Zbierając dotychczasowe spostrzeżenia o stronie biernej omawianych zabytków, trzeba stwierdzić, że 1. materiał dotyczący strony biernej jest dosyć bogaty dzięki Grzegorzowi Pawłowi, który często jej używa pod wpływem łaciny (u Klonowica strona bierna pojawia się rzadko, co potwierdza tezę o unikaniu strony biernej przez język polski); 2. strona bierna omawianych zabytków jest tworzona w ten sposób, że zestawia się odpowiednie formy łącznika *być* lub *bywać* z imiesłowem biernym (nie występuje łącznik *zostać*); 3. rzadkie są wypadki użycia strony biernej z pominięciem łącznika; 4. obok imiesłowu biernego w deklinacji prostej pojawia się także w funkcji orzecznika imiesłów bierny w deklinacji złożonej.

II

W poprzednim rozdziale przedstawiłem stronę bierną na rodzaj męski i żeński oraz na liczbę mnogą. Obecnie zajmę się biernymi konstrukcjami rodzaju nijakiego. I tu także występuje imiesłów w deklinacji rzeczownikowej i zaimkowej. Zanim jednak przejdę do omawiania tych formacji, chciałbym wyjaśnić, iż w pracy przy-

muję podział zdań na -(o)no, -to T. Brajerskiego, który wszystkie te konstrukcje dzieli na trzy grupy, a te z kolei na pewne typy¹².

Grupa I

Typ *Tą drogą wtedy nie jeżdżono.*: (150) [...] nie chce aby mu *wierzono*, jeśli onim nie będą świadczyć uczynki Boga Ojca uczynione przezeń [...] Roż 7/41; (151) [...] nie chce, aby nauce jego *wierzono* [...] Roż 10/41; (152) [...] boby w człowieka tylko, abo w personę tylko [...] nie *wierzono* [...] Roż 1/45; (153) [...] żeby jemu więcej *wierzono, służono, oddawano* niżli Bogu. Śm 1/39.

Wszystkie konstrukcje występują w trybie warunkowym. W I rozdz. niniejszej pracy wspomniałem, że przy biernych konstrukcjach w tym trybie zawsze występuje łącznik *być*. W zapisach 150-153 tego łącznika brak. Nasuwa to przypuszczenie, że konstrukcje tego typu są czynne. Nie zanotowałem zdań z czasownikami modalnymi typu **Nie chce, aby jemu miano wierzyć.* czy **Nie chce, aby jemu miało być wierzone.* Brajerski cytowane wyżej konstrukcje uważa za kontynuację pie. zdań bezpodmiotowych¹³.

Grupa II

Sytuacja w tej grupie zdań jest dosyć skomplikowana. Chodzi zwłaszcza o te konstrukcje, w których dawnym podmiotem był rzeczownik lub zaimek rodzaju nijakiego, a więc typy *Zaorano pole.* i *Policzono to wszystko.* W pozostałych typach zdań sytuacja jest raczej jasna. Dlatego też materiał dotyczący tych dwóch wymienionych typów przedstawię zestawiając konstrukcje w deklinacji rzeczownikowej z konstrukcjami w deklinacji zaimkowej.

Typ *Zaorano pole.*:

A. Łącznik *jest*

Deklinacja rzeczownikowa: brak zapisów.

Deklinacja zaimkowa: (154) Tego wszystkiego zawarcie *jest przydane* [...] Roż 5/27; (155) [...] i to zbawienie, które przez Krystusa *jest nam sprawione* zgłosił przez Antykrysta. Roż 1/53; (156) Czemu tego słowa, jeśli od ludzi *jest wzięte*, nie rozumieją o rzeczy albo o Personie żywiącej [...] Roż 3/83; (157) [...] powie, że źle *wyłożone jest* [miejsce] od Ojców o Istności Krystusowej [...] Roż 18/90 itd. (razem 6 zapisów).

B. Łącznik *bywa*

Deklinacja rzeczownikowa: brak zapisów.

Deklinacja zaimkowa: (158) [...] jako *theż* [...] drugie człowieczeństwo nie *bywa zmyślone* w Krystusie [...] Roż 30/42; (159) A jednak Ojcowi nie *bywa wydarte* bóstwo. Roż 9/50; (160) [...] jako obecne lekarstwo *przydane bywa* żywem i zmarłym przeciw wszemu złemu. Roż 21/56; (161) Naprzód odpusty Antykrystusowe, które *bywa zaćmione* dosyć uczynienie Krystusowe [...] Roż 13/69.

¹² O orzeczeniach s. 9-10.

¹³ Tamże s. 13.

C. Łącznik *będzie*

Deklinacja rzeczownikowa: brak zapisów.

Deklinacja zaimkowa: (162) Dziecię narodzone *będzie zwane* Bogiem. Roż 8/50; (163) A choć moja skora i to ciało *zgrzyzone będzie*, jednak [...] oglądam Boga. Śm 27/35.

D. Tryb warunkowy

Deklinacja rzeczownikowa: (164) [...] o *ktorymby* to Piotrowe słowo *mogło być* *rzeczono* [...] Roż 21/34.

Deklinacja zaimkowa: (165) [...] *by* jedno drugie Bostwo w Krystusie nie *było* *stanowione* [...] Roż 25/42; (166) Thakżeć dopuszcza, *aby było wspomniane* imię Boga Ojca [...] Roż 5/60; (167) Wiemy to, że stary on nasz człowiek pospołu jest s nim ukrzyżowan, *aby* ciało grzechu *było zniszczone* [...] Roż 22/52; (168) [Kalwin] nie chce, *aby* o Istności *było rozumiane* [miejsce]. Roż 9/90 itd. (razem 5 zapisów).

E. Tryb rozkazujący

Deklinacja rzeczownikowa: (169) Serce zwierzęce *niech* mu *będzie dano*, a bestiom *niech będzie* przypodobany. Śm 1/63.

Deklinacja zaimkowa: zapisów brak.

F. Łącznik w bezokoliczniku

Deklinacja rzeczownikowa: zapisów brak.

Deklinacja zaimkowa: (170) Powiedają oni, że tho miejsce [...] samemu *może być przywłaszczone* [...] Roż 23/42; (171) Jako też nie *może być pokazane* prawdziwe człowieczeństwo Krystusowe. Roż 14/43; (172) [...] przeto nie *mogło być zniszczone* miłosierdzie Boże [...] Roż 17/68; (173) Thakie ciało *jusz nie jest* człowiek, nie *może być zabite* [...] Śm 3/52; (174) Jako *zburzone miało być* Jeruzalem [...] Śm 12/94.

G. Składnia a.c.i.

Deklinacja rzeczownikowa: zapisów brak.

Deklinacja zaimkowa: (175) A prostą rzecz Polacy starzy prawą zwali i prawo od prostości rzeczzone być znali. Wor 7/212; (176) Prawda, iżes się wezdrznął słyszac takie prawo, Zda się być ustawione barzo niełaskawo. Wor 31/229.

Zapisy 164 i 169 są wyraźnie bierne. Gdyby były czynne, musiałyby brzmieć: * [...] o *ktorymby* to Piotrowe słowo *możono było* rzec (164) i * *Dajcie* [niech dadzą] mu serce zwierzęce (169). Takich zapisów jednak nie znalazłem. Potwierdza się więc teza Brajerskiego, że konstrukcje tego typu nie mogły wpłynąć na powstanie czynnych zdań typu *Czerpano wodę.*, bowiem były one jeszcze w 2. połowie XVI w. bierne. Wtedy też konstrukcje typu *Zaorano pole.* (bierne) były wypierane przez konstrukcje typu *Pole jest zaorane.*, zaś te pierwsze nabierały znaczenia strony czynnej.

Typ *Policzono to wszystko.*:

A. Łącznik *jest*

Deklinacja rzeczownikowa: (177) [...] kłątwa [...] jest, którzyby co inszego, niżeli *jest podano*, uczyli i mowili. Roż 18/94.

Deklinacja zaimkowa: (178) [...] opuśmy Babilon, gdzie wszytko [to] *pomieszane jest ani wyrozumiane* [...] Roż 11/92.

B. Łącznik *było*

Deklinacja rzeczownikowa: (179) [...] co nie *było dane* onym pierwszym ryce-
zom [...] Roż 15/70.

Deklinacja zaimkowa: zapisów brak.

C. Łącznik *będzie*

Deklinacja rzeczownikowa: (180) [...] a dla tegosz też, co się s siebie narodzi
świętego, *będzie nazwano* Syn Boży. Śm 21/96.

Deklinacja zaimkowa: zapisów brak.

D. Tryb warunkowy

Deklinacja rzeczownikowa: (181) [...] do tego da się niżej znamienita przyczy-
na, *aby było* co *napisano*. Śm 19/81.

Deklinacja zaimkowa: (182) [...] pismo mowi [...] nic nie ujmując *coby* w nim
[człowieku] umierało i zmartwych *wzbudzone nie miało być* [...] Śm 2/33.

E. Łącznik w bezokoliczniku

Deklinacja rzeczownikowa: (183) [...] a Kalwin gani w tym Ojce powiedając,
że to nie *ma być rozumiano* o Istności. Roż 6/90; (184) [...] nic grunthownego nie
może być mowiono o tych to duszach. Śm 6/29.

Deklinacja zaimkowa: zapisów brak.

F. Brak łącznika

Deklinacja rzeczownikowa: (185) *Włożono* to na jego osobę hetmańską [...] Wor
23/115; (186) *Plagium to nazwano*, od plagi od bicia. Wor 19/143; (187) [...] i *to-
piono* to w rzece wespołek i z worem. Wor 34/211.

Deklinacja zaimkowa: zapisów brak.

Sytuacja w tego typu konstrukcjach jest skomplikowana. Bierne są zapisy 177,
179, 180, 181, 183, 184. Czynne natomiast są formacje 185-187. Opuszczenie łącz-
nika spowodowało, że zaczęto pojmować te konstrukcje jako czynne, a zaimek
jako dopełnienie biernikowe.

Typ *Wiele ludzi ubito.*: (188) [...] o tym *dosyć pisano* u Ezechiela w Cap. X
wersu XVII. Śm 11/56; (189) Nie trzeba kata było [...] lecz za każdą nogę *zaprze-
żono po koniu*, gnano w różną drogę. Wor 10/144 (po koniu = wiele, dużo, kilka
koni). Obie konstrukcje są czynne. Biernych konstrukcji tego typu nie znalazłem.
Nie znalazłem także konstrukcji typu *Dano mu papiru a czyrnidla.*, w których wy-
stępuje *genetivus partitivus*.

Typ *Kazano mu wynieść*: (190) [...] a on rozkazał, żeby jej *jeść dano*. Śm 24/81; (191) *Kazano do Kościoła zawracać zawicie, odliczyć mycę, złoto odważyć sowicie*. Wor 27/100. W obydwu przypadkach brak łącznika. Zapis 190 jest niewątpliwie czynny (**Żeby jej jeść było dano*. nie znalazłem). Przy bliżej nieokreślonym podmiocie występuje bezokolicznik — biernikowe dopełnienie bliższe.

Typ *Powiedziano jej, iż Jezus już jęł*: (192) Tedy dane są każdemu szaty białe i *powiedziano im, aby odpoczywali jeszcze przez mały czas* [...] Śm 11/92. Brak łącznika wskazuje na to, że zdanie to jest czynne. W konstrukcji tej zdanie poboczne uległo hipostazie i jest traktowane jako biernikowe dopełnienie rodzaju nijakiego. Nie znalazłem zdań typu *Powiedziano im jest (było, będzie itd.)*, *aby odpoczywali jeszcze przez mały czas*.

Typ *Rzeczono*: „*Ząb za ząb, oko za oko*”: (193) Także o samym Krystusie *rzeczono*: „*Krwią Bożą kupiony jest, abo nabyty Kościół*”. Roż 4/50; (194) Thymże sposobem *rzeczono* o Ojcu: „*Rozkazuję tobie przed Bogiem, kthory ożywia wszytko*”. Roż 17/50; (195) [...] jako gdy bywa *mowiono*: „*Bog Ojciec abo Krysthus Jezus*”. Roż 30/85; (196) A u Łukasza tak poprostu *wyrzeczono*: „*Coż podpomoże człowieka* [...]”. Śm 23/58; (197) A łotrowi też *rzeczono*, a nie duszy: „*Dziś semną będziesz w raju*”. Śm 13/66; (198) Tak i w *wzjawieniu napisano*: „*Temu [...] dam jeść z drzewa żywotha, kthore jest w pośrzedku sadu Bożego*”. Śm 14/73; (199) [...] jako *napisano*: „*Ożywia umarłe i wzywa thych rzeczy, kthore nie są jakoby były*”. Śm 22/76; (200) [...] jako *napisano*: „*Co się zniej narodziło z ducha Świętego jest*”. Śm 25/86; (201) A u Marka tak *napisano*: „*tedy westchnąwszy w Duchu swym serdecznie rzekł: «Przecżże narod ten znakow żąda?»*”. Śm 20/87.

W tym typie konstrukcji biernie jest zdanie z łącznikiem *bywa* (zapis 195). W pozostałych zapisach nie występuje łącznik, co pozwala na zaliczenie tych zdań do czynnych. Jednakże dwa z nich mogą budzić wątpliwości; chodzi tu o zapisy 196 i 201. Nie wystarcza tu kryterium formalne, które przyjąłem za podstawowe. Trzeba więc przyjąć inne, które pozwoli na rozstrzygnięcie tej kwestii. Będzie to kryterium znaczeniowe. Zapis 196 znaczy: 'w Ewangelii św. Łukasza, ktoś wyrzekł: „Coż podpomoże człowiekowi [...]”'. Konstrukcji 201 nie można tak interpretować, bowiem sugerowałoby to, że Grzegorz Paweł nie wierzył w autorstwo św. Marka. Zatem konstrukcję tę można interpretować dwojako: 1. Jest to szczególny przypadek użycia strony biernej w rodzaju nijakim z opuszczeniem łącznika. 2. Autor użył tej konstrukcji pod wpływem pozostałych.

Typ *Tak(o) mi mówiono*: (202) [...] jako i Kalwin wyklada [...] acz wątpiąc, myśli, *możeli tak być wyłożono?* Roż 6/37; (203) Naprzod obacz pilnie, *jako* u Mateusza, a *jako* u Łukasza *napisano*. Śm 5/50; (204) Teraz, mowi, dopiero *tak* pisać *poczęto* i tak cały rok będą, *jak* od starych *wzięto*. Wor 33/239 (pozostałe zapisy przedstawiłem wcześniej — zapisy 195, 196, 198-201). Bierny jest zapis 202, bowiem jego postać nie różni się od biernych konstrukcji rodzaju męskiego czy żeńskiego. Czynny jest natomiast zapis 204. Należy zwrócić uwagę, że wy-

stępuje tu wyraźnie trzecia osoba liczby mnogiej. Bierna jest konstrukcja 203, podobnie zresztą jak konstrukcja 201. A zatem i w tym typie zdań sytuacja nie była całkowicie jasna.

Grupa III

Typ *Schwytano złoczyńcę.*: (205) [...] widziałem ja kosa Żyda, Foksem *go zwano* [...] Wor 5/80; (206) [...] *rozpędzono* z Afryki *Wandaly* ubogie. Wor 30/95; (207) Nie usłyszysz tam nigdy, by *chwalono cnotę* abo *sprawę uczciwą* [...] Wor 21/96; (208) Gdy tak *zjęto pokrywę*, *zjęto* ciemne *dachy*, Z *nagłą* światłością przyszyły na złodzieja strachy. Wor 19/128; (209) *Poslano go* za Tyber na niewolę wieczną, *czyniono sprawiedliwość* każdemu skuteczną. Wor 27/228 itd. (razem 42 zapisy). W tym typie zdań sprawa jest zupełnie jasna. Wszystkie zdania są czynne. Nie wystąpiły konstrukcje takie jak: **Poslano go będzie* za Tyber. czy też **Niech go będzie* poslano za Tyber. i in.

Typ *Nie schwytano złoczyńcy.*: (210) Pothym, gdy się objawił światu Pan Krytus, thedy już *nie zwano Boga* Bogiem Abraamowym [...] Śm 6/74; (211) Onże pochlebca uczy nosić wino śmieie, *choć go nie pijano* przedtym, *procz* w kościele. Wor 13/192; (212) Wszakże tego *potomka nie czekano* więcej [...] Wor 19/207; (213) [...] i między ojcowice *nie chciano go* liczyć. Wor 21/207; (214) Nie kuj nowych pieniędzy, przestrzegam Cię rymem, by *Cię zaś nie poslano* do Plufona z dymem. Wor 27/216. Nie spotkałem konstrukcji tego typu z łącznikiem *być* lub *bywać* w jakiegokolwiek postaci. Zapisy z czasownikiem modalnym mają postać charakterystyczną dla konstrukcji czynnych (zapis 213). Podobnie przy trybie warunkowym (zapis 214). Warto także zwrócić uwagę na dopełniacz zaimka osobowego *ty* (zapis 214), gdzie występuje już skrócona forma *cię* zamiast *ciebie*.

W badanym materiale nie znalazłem typu *Używano tych słów.*, a więc typu zdań, w których występuje orzeczenie o rekcji dopełniaczowej.

Typ *Śmiano się. Ubierano się.*: (215) Kto się tego dopuścił, *mszczono się* więc na nim, Karano *go* bezecnym w ziemi wywołaniem. Wor 25/116. Zapis jest czynny. Bierne konstrukcje z zaimkiem zwrotnym *się* nie występują¹⁴. Dodatkowym argumentem przemawiającym za stroną czynną tej konstrukcji jest fakt, iż występuje po niej zdanie na *-no*, które już uznaliśmy za czynne.

Sumując spostrzeżenia odnośnie do grupy III, należy stwierdzić, że występujące w niej zdania są czynne. Nie występują zdania z łącznikami, które wskazywałyby na bierność tych formacji. Większość cytatów pochodzi od Klonowica (1600 r.), a on, jak wspomniałem, nie lubił używać strony biernej.

¹⁴ Tamże s. 34.

III

Przedstawiłem zebrany materiał, który pozwala na wyciągnięcie pewnych wniosków. Przyjrzyjmy się zamieszczonej niżej tabeli:

Łącznik	Masculinum		Femininum		Neutrum *	
	Deklinacja		Deklinacja		Deklinacja	
	rzeczownikowa	zaimkowa	rzeczownikowa	zaimkowa	rzeczownikowa	zaimkowa
jest (-em, -eś itd.)	38	32	9	5	1	8
był (-a, -o)	17	8	—	—	1	—
był (-a, -o) + by bez łącznika	15	3	1	2	2	6
	8	3	1	—	3	—
bywa (-am, -asz)	20	1	5	3	—	4
bywał (-a, -o)	1	—	—	—	—	—
będzie (będę, będziesz)	8	4	4	—	1	2
niech będzie	—	1	—	—	1	—
będąc	1	4	—	—	—	—
być z czasowni- kiem modalnym	12	8	3	—	2	5
być w a.c.i.	1	2	—	—	—	2
Razem	121 (64,7%)	66 (35,3%)	23 (69,7%)	10 (30,3%)	11 (29%)	27 (71%)

* Biorę pod uwagę tylko te zdania, w których dawnym podmiotem był rzeczownik lub zaimek rodzaju nijakiego liczby pojedynczej.

Nie zamieściłem tu liczby mnogiej, zanotowałem bowiem tylko jeden zapis z orzecznikiem w deklinacji rzeczownikowej; reszta zapisów miała orzecznik w deklinacji zaimkowej. Łącznik *jest* w rodzaju męskim i żeńskim zanika rzadko¹⁵ (w rodzaju męskim 11 razy, w żeńskim raz). W rodzaju nijakim brak go w 3 zapisach przy orzeczniku na *-(o)no* (deklinacja rzeczownikowa); zdania te uważać chyba trzeba za czynne. W rodzajach męskim i żeńskim zapisy z orzecznikami w deklinacji rzeczownikowej znacznie przeważają (64,7% i 69,7%) nad zapisami z orzecznikami w deklinacji zaimkowej. Odmienna sytuacja jest w rodzaju nijakim, gdzie orzeczniki na *-(o)ne* i *-te* stanowią 71% ogółu zapisów. Z tego można wnioskować, że istniała dążność do odróżniania strony biernej od konstrukcji z *-(o)no* i *-to*.

W 2. połowie XVI w. widzimy więc chwiejność w zdaniach grupy *Zaorano pole.*, (II), gdzie obok niewątpliwie czynnych zdań występują bierne. Czynne natomiast są zdania na *-(o)no* i *-to* grupy *Czerpano wodę.* (III), a zatem one musiały wpłynąć

¹⁵ T. Brajerski. *Konstrukcje typu „Tam pierwszy rodzic Adam stworzony”*. „Język Polski” 51:1971 nr 3 s. 166-177.

na pojawienie się czynnych zdań grupy II, co potwierdza tezę Brajerskiego. Nie zanotowałem biernych zdań na *-(o)no*, *-to* u Klonowica (wykazane w tabeli pochodzą od Grzegorza Pawła z Brzeziny), co może świadczyć o tym, że w końcu XVI w. były one już czynne. Zdania z *-(o)no* i *-to* reprezentują trzecią osobę liczby mnogiej lub pojedynczej.

Kryterium, które przyjąłem w pracy, nie zawsze jest wystarczające. Należy podjąć dalsze badania w tym zakresie stosując różne kryteria łącznie.

LE PASSIF ET LES PRÉDICATS DU TYPE
JEDZONO ET *PITO* DANS DES TEXTES DE LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVIe S.

Résumé

L'auteur étudie des phrases avec les prédicats actifs en *-(o)no -to*, en les confrontant avec des constructions passives. Son corpus consiste en des textes de Grzegorz Paweł de Brzeziny (*O różnicach terażniejszych* et *O prawdziwej śmierci*) et en un texte de S. F. Klonowic (*Worek Judaszów*). Toutes les phrases avec des prédicats actifs en *-(o)no* et *-to* apparaissent, dans les textes étudiés, sans les copules *jest* et *było*, tandis que dans les prédicats passifs les copules apparaissent presque régulièrement. Les phrases passives du type *Zaorane (jest) pole* l'emportent sur les phrases actives du type *Zaorano pole*. Ces dernières (*Zaorano pole*) s'expliquent par l'influence des phrases actives du type *Czerpano wodę* (avec un net complément à l'accusatif), et non pas inversement, comme l'estimait p. ex. S. Szober.